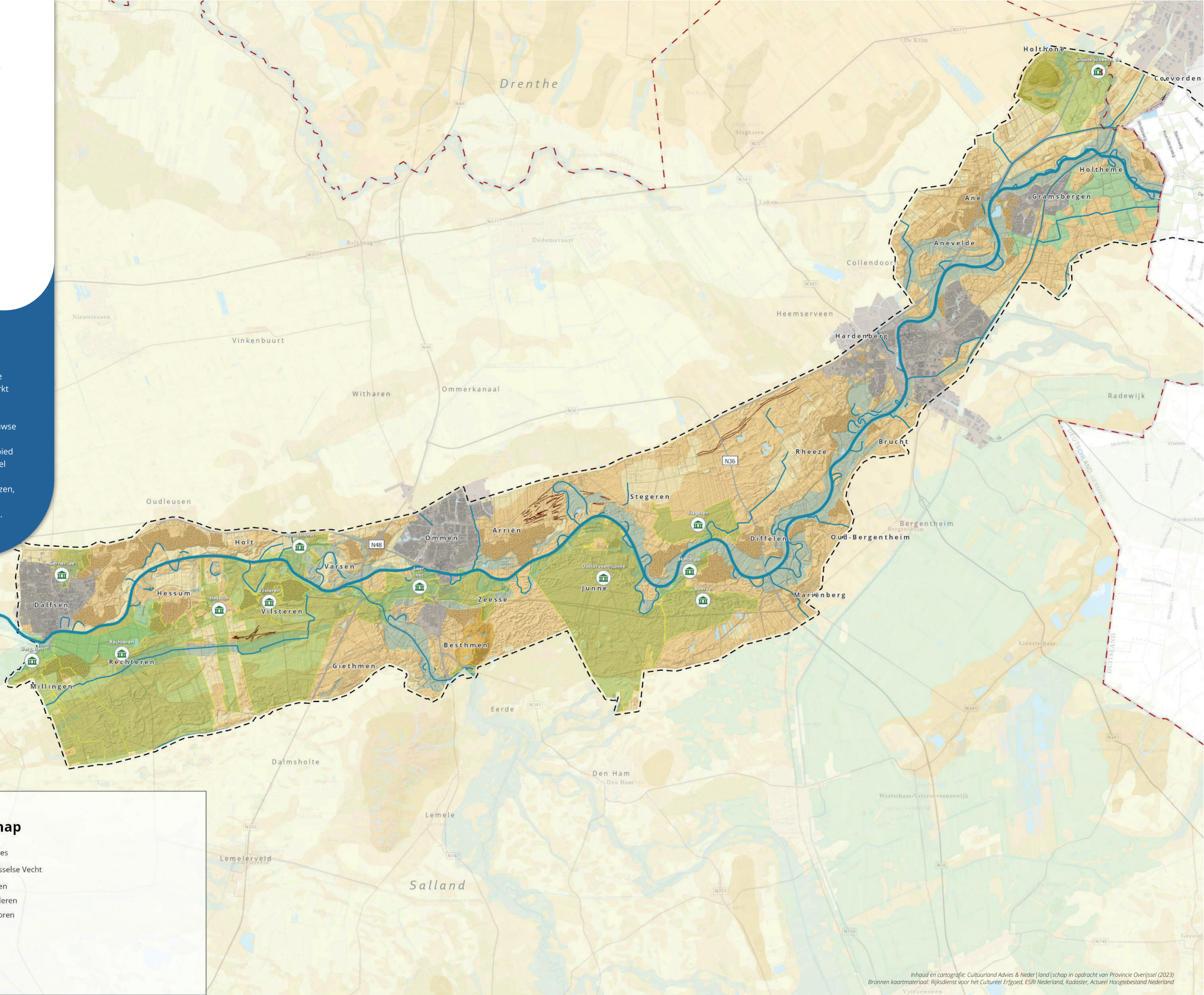

De middenloop van de Vecht

Middeleeuwse dorpen en landgoederen tussen Dalfsen en de Duitse grens

Tussen Dalfsen en de Duitse grens bij Gramsbergen kent het landschap van het Vechtdal een heel ander karakter dan in het westelijke deel. Het landschap langs de middenloop van de Vecht wordt gekenmerkt door esdorpen, stuifzandcomplexen, heidevelden en grote veengebieden in het achterland. De opbouw van het middeleeuwse dorpslandschap is op veel plaatsen nog duidelijk herkenbaar. Bovendien is het gebied rijk aan vondsten uit de prehistorie. Dit deel van de Overijsselse Vecht wordt overigens vaak onterecht als de bovenloop aangewezen, in werkelijkheid ligt de bovenloop van de Vecht verder stroomopwaarts in Duitsland.

Historisch cultuurlandschap

- Provinciegrens
- Begrenzing deelgebied
- Verkaveling
- Gestuwde afzettingen
- Dekzandvlaktes
- Dekzandruggen
- Beekdalen en droogdalen
- Veenvlaktes
- De Overijsselse Vecht
- Waterlopen
- Landgoederen
- Karrensporen
- Essen

Tijdsvensters

De middenloop van de Vecht

1. Het natuurlijke landschap (< 800 na Chr.)

Traag meanderende benedenloop

Vanaf de bron bij het Duitse Darfeld meandert de Vecht via de Baumbergen, Schüttof, Nordhorn en Emlichheim de Nederlandse grens over. Het Vechtwater is, in de 107 kilometer die het dan heeft afgelegd, bijna honderd meter in hoogte gedaald. Tussen de Duitse grens en de monding van het Zwarte Water bij Genemuiden zal de Vecht nog slechts tien meter dalen. In deze beneden- en middenloop maakt de Vecht gebruik van het oude oerstroombdal, dat is uitgesleten na de laatste ijstijd. Wanneer het ongeveer 15.000 jaar geleden warmer wordt, de zeespiegel stijgt en de brede afvoervlakte van het oerstroombdal steeds verder versmalt, ontstaat aan de zuidkant van het stroomdal één enkele meanderende rivier. Het is de Overijsselse Vecht zoals wij die tegenwoordig kennen. De rivier meandert door het geringe verval traag door het landschap. Door aan buitenkant van de bocht de zandige bodem af te kalven en aan de binnenkant van de bocht juist zand in kleine ruggetjes af te zetten, verlegt de rivier regelmatig zijn loop.

Veengroei in het oerstroombdal en een prehistorische 'hotspot'

In de loop van het Holoceen zorgt de hogere zeespiegel voor een kleiner verhang en daardoor een minder snelle afwatering. In enkele millennia, met name tussen 5000 en 2000 jaar geleden, ontstaan op deze manier grote veengebieden. Met name aan de noordkant van de Vecht, in het oude stroomdal, ontstaan grote hoogveenkoepels die werken als een enorme spons in het landschap. Ze slaan veel water op en zorgen tegelijkertijd voor beperkte afvoer van het regenwater. Vanaf de middeleeuwen worden de hoogvenen ten noorden van de Vecht ook wel de 'Grote Veenen' of het 'Ommermoer' genoemd.

De veengroei zorgt ervoor dat prehistorische bewoning zich terugtrekt naar de hoge gronden langs de Vecht. Vanaf Dalfsen tot aan Hardenberg ontstaat een ware prehistorische 'hotspot'. Dat komt bijvoorbeeld op de Larinkmars bij Varssen tot uiting, maar ook in de grote groepen grafheuvels ten oosten van het Junner Koeland en de boswachterij Ommen bij Eerde. Een grote, unieke opgraving van de Trechterbekercultuur in Ooster-Dalfsen heeft de laatste jaren deze prehistorische samenlevingen verder onder de aandacht gebracht. Aan de zuidkant van de Vecht zijn de prehistorische bewoningssporen tegenwoordig minder zichtbaar door middeleeuwse esdekken en latere zandverstuivingen, die de sporen hebben afgedekt.

2. Middeleeuwse dorpslandschappen (800 tot 1800)

Verschillen tussen dorpen aan de noord- en zuidkant van de Vecht

In de vroege middeleeuwen doet een moderner landbouwkundig systeem zijn intrede. Nog steeds zijn de hoogste dekzandkoppen en rivierduinen in trek als bewoningsplek, maar het omringende land wordt steeds meer bij de voedselproductie betrokken. De lage delen langs de Vecht worden als hooiland in gebruik genomen. Daarachter liggen, op de hogere, zandige delen, de buurtschappen en de akkercomplexen. Door de hogere ligging, de brede uitstroomvlakte en het ontbreken van de invloed van de Zuiderzee zijn er langs dit gedeelte van de Vecht geen dijken nodig. Achter de buurtschappen verschilt het landschap aan de noord- en zuidkant van de Vecht.

Aan de noordkant doen de grote veengebieden hun intrede en aan de zuidkant ligt voornamelijk dekzand. De grote veengebieden worden tussen de dorpen verdeeld. Dichtbij de buurtschap krijgen ze de naam 'onderveld' mee. Het zijn veengebieden waar ook geweid kan worden met schapen. Weidegronden die verder het veen in liggen krijgen de veldnaam '-bovenveld'. Achter het bovenveld ligt het echte veen,

dat soms ook weer onderverdeeld wordt in '-onderveen' en '-bovenveen' of een variant daarop. Vooral bij de buurtschappen Diffelen en Rheeze is dit nog goed te zien.

Aan de zuidkant van de Vecht liggen achter de buurtschappen de '-belten': hoog opgeworpen middeleeuwse stuifzandduinen. Bij Junne en Beerze zijn deze belten bijzonder hoog geworden. Opvallend is dat ten noorden van de Vecht eenzelfde complex bij Rheeze ligt. Achter de belten beginnen de '-velden'. Het zijn heidevelden op een zandige ondergrond. Daarachter liggen de (kleinere) '-venen' en daar weer achter de '-flieren'. De laatste zijn hooilanden die vochtig worden gehouden door kweldruk vanuit het grondwater. Aan beide kanten van de Vecht ontstaan vanaf de vroege middeleeuwen op deze manier buurtschappen die allemaal, vanaf de Vecht gezien, eenzelfde indeling hebben.

Kastelen, eerste landgoederenzone en verdedigingslijnen

Op strategische plekken langs de Vecht worden in de middeleeuwen kastelen aangelegd. Bij Dalfsen begint dat met de Rutenberg, Gerner en Rechteren. Stroomopwaarts komen we bijvoorbeeld Beerse, Hardenberg, Gramsbergen en Slingeborg tegen. Als de verdedigende functie van de kastelen aan het einde van de middeleeuwen verval, worden de meeste kastelen in landgoederen omgezet. Daarnaast kunnen ook enkele grote boerderijen tot landgoederen uitgroeien, waaronder Den Berg, Huis Hessem, Vilsteren en de Groote Scheere. Het zorgt ervoor dat langs de Vecht een lange landgoederenzone ontstaat. Aan de noordkant van de Vecht moet de Ommerschans ervoor zorgen dat de doorgang in het grote veengebied onder controle blijft en tijdens de Franse overheersing wordt tussen Hardenberg en Gramsbergen de Loozense Linie aangelegd, om een inval uit het oosten te voorkomen.

3. Het moderne landschap (1800 tot heden)

De Dedemsvaart, Nieuwleusen en Ommerschans

Als in 1809 de Dedemsvaart wordt aangelegd kunnen de bovenvenen van de dorpsgemeenschappen langs de Vecht eindelijk worden ontgonnen. Dat gebeurt door een stelsel van vaarten, wijken en sloten aan te leggen. In het dorp Dedemsvaart is dit stelsel nog goed terug te zien. In deze periode komt ook Nieuwleusen, in het bovenveen van Oudleusen, op dezelfde manier tot ontwikkeling. Bij de Ommerschans wordt een Kolonie van Weldadigheid opgezet, die sterk bijdraagt in de ontginning van het hoogveen daar.

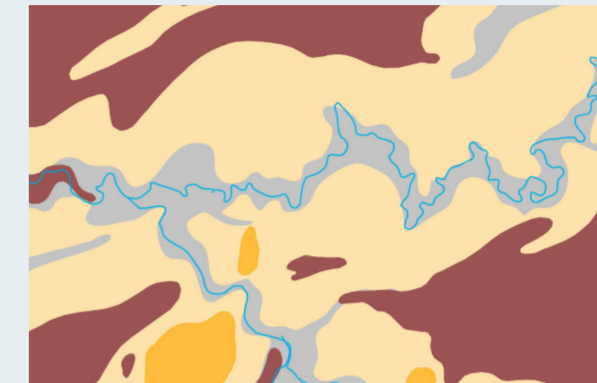
Kanalisisatie van de Vecht, bebossing en de tweede landgoederenzone

Vanaf het begin van de twintigste eeuw wordt de Vecht gekanaliseerd en worden er sluisen aangelegd. Gevolg hiervan is dat grote meanders afgesneden in het landschap komen te liggen. Gedeeltes van buurtschappen en dorpen komen daardoor 'aan de overkant' te liggen, waaronder de Larinkmars in Varssen en het Junner Koeland. Tevens betekent het dat de Vecht haar dynamiek verliest. Het trage verval zorgt niet meer voor een meanderende rivier, maar voor een kanaal waarin vier grote sluiscomplexen ervoor moeten zorgen dat het hoogteverschil wordt opgevangen. De oude heidevelden en stuifzanden langs de Vecht worden, nadat de gemeenschappelijke gronden zijn ontbonden, meestal omgezet in naaldbossen. De komst van het spoor zorgt er voor dat er ook nieuwe landgoederen kunnen ontstaan, waaronder bij Junne en Beerze.

1. <800 na Chr.

De Overijsselse Vecht stroomt tegenwoordig aan de zuidkant van een breed oerstroombdal, dat na de laatste ijstijden werd gevormd door het smeltwater. In het dal liggen talloze dekzandruggen en -kopjes die door de wind zijn afgezet. Op deze hoge gronden vinden we talloze sporen uit de steentijd. In de lage delen van het landschap kwam tijdens het Holoceen veen tot ontwikkeling. Op de paleogeografische kaart van ca. 800 n.Chr. (rechts) is de landschappelijke afwisseling tussen het stroomdal, (blauwgrijs) de dekzandgebieden (lichtgeel) en de venen (roodbruin) goed te zien.

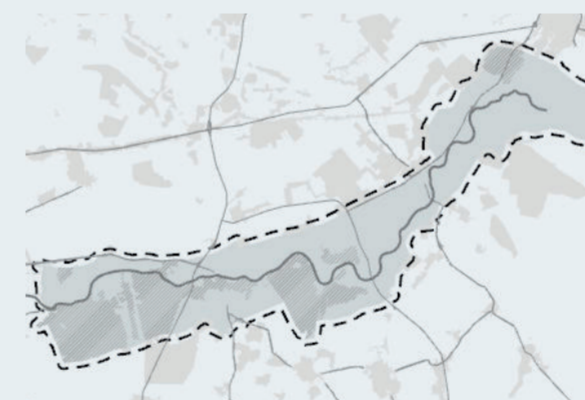
2. 800 tot 1800

Op de dekzandkoppen langs de Vecht komen vanaf de middeleeuwen dorpsgemeenschappen tot ontwikkeling. Ze kennen allemaal een vergelijkbare opbouw met boerderijen en akkers op de hoge gronden, wei- en hooilanden in de laagtes en uitgestrekte woeste gronden in het achterland. Op strategische plekken langs de Vecht worden kastelen aangelegd, waar zich later landgoederen ontwikkelen.

3. 1800 tot heden

In de 19e eeuw worden de grote veengebieden ten noorden van de Vecht in ontginning gebracht. Na de verdeling van de markegronden vormt zich een tweede landgoederenzone op de voormalige woeste gronden. In de 20ste eeuw volgt een kanalisatie van de Vecht, waarbij veel meanders worden afgesneden.

>> Tekening van Kasteel Rechteren bij Dalfsen.

